

ББК 66.0
Г67

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України

Рецензенти:

*В.Д. Бабкін, доктор юридичних наук, професор;
Ф.М. Рудич, доктор філософських наук, професор;
В.Ф. Смолянюк, доктор політичних наук, професор*

Горбатенко В.П.

Г67 Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. — К.: Генеза, 2006. — 400 с.

ISBN 966-504-487-7

У монографії відомого політолога, доктора політичних наук В.П. Горбатенка висвітлюються місце, роль і засоби політичного прогнозування у сучасному політичному розвитку; розкривається стратегія і тактика державного прогнозування; висвітлено визнані варіанти соціально-політичного прогнозування майбутнього; розкрито основні суспільно-політичні тенденції розвитку людської цивілізації та ситуації постмодерну.

Для студентів вищих навчальних закладів, політологів, широкого загалу читачів.

This monograph of the well-known political scientist, Doctor of Political Sciences V.P. Horbatenko deals with the place, role and means of political prognostication in modern political development; it reveals the strategy and tactics of state prognostication; it clears up the admitted variants of social and political prognostication of the future; it discloses the main social and political tendencies of development of human civilization and of postmodern situation.

For students of higher educational institutions, political scientists, wide range of readers.

ББК 66.0+60.5

ISBN 966-504-487-7

© Горбатенко В.П., 2006
© Видавництво «Генеза»,
художнє оформлення, 2006

аналіз взаємних впливів, що передбачає використання матриць подій, які впливають на розвиток політичної ситуації або складають основу дослідження політичних проблем (застосовуються для зведення окремих політичних прогнозів у комплексний політичний прогноз); та інші методи.

Поетапний цикл здійснення прогнозів у сфері політики

Починаючи з 60-х років ХХ ст. у практиці здійснення технологічного прогнозування емпіричним шляхом були вироблені основні етапи здійснення прогнозів. Вивчення існуючих у соціальному прогнозуванні методик дає підстави запропонувати таку поетапну послідовність здійснення операцій (у даному випадку зазначену схему пропонується розглядати як оптимальну для забезпечення політичного прогнозування. — В.Г.).

1-й етап. Цей етап включає розробку програми дослідження. У прогностиці його ще називають передпрогнозою орієнтацією (ППО). У процесі ППО насамперед здійснюється уточнення об'єкта дослідження, що передбачає вивчення його внутрішнього змісту, особливостей. Ця процедура має важливе значення, оскільки нерідко вже в самій назві об'єкта таїться неоднозначність. Скажімо, коли об'єктом дослідження виступає опозиція, ми мусимо з'ясувати про яку опозицію власне йдеться: парламентську чи позапарламентську, системну чи ситуаційно орієнтовану, масову чи групову, організовану чи спонтанну і т. д. Поряд з цим здійснюється аналіз об'єкта прогнозування на відповідність основним принципам, а також забезпечується попередня верифікація прогнозу шляхом співставлення з прогнозами об'єктів-аналогів.

Передпрогнозна орієнтація, поряд з вищезазначеним, передбачає: визначення предмета та проблематики дослідження; аналіз характеру і масштабів прогнозу; фор-

мулювання мети і завдань, робочих гіпотез; визначення методів і процесу організації дослідження; з'ясування часових параметрів прогнозу. На цьому етапі важливо здійснити детальний аналіз і диференціацію перспективних проблем на назріваючі й очікувані, які можуть визріти за певних умов, збігу обставин. Для адекватного забезпечення всіх складових даного етапу визначаються коло експертів, принципи вибірки респондентів, шкали вимірювання, перелік робочих документів.

Наявний досвід здійснення соціальних прогнозів засвідчує, що повний обсяг програми для тактичного прогнозу становить 2–3 авторських аркуші, для стратегічного прогнозу – 10–12. Своєрідним доповненням до програми слугує короткий критичний огляд існуючої спеціальної літератури досліджуваної проблеми. Додатками слугують також детально обґрунтовані робочі документи. Основними з них, як вважає І. Бестужев-Лада, є такі: 1) попередні контури (матриця) вихідної моделі; 2) макети анкет-інтерв'ю для уточнення і конкретизації параметрів вихідної, пошукової та нормативної моделей; 3) макет об'єднаної анкети опитування експертів; 4) шкали вимірювання; 5) інструкції інтерв'юєру, кодувальнику з проведення опитування експертів, з обробки матеріалів опитування експертів; 6) перелік показників уточненої вихідної моделі; 7) конспекти прогнозного тла і передмодельного сценарію; 8) робочі гіпотези пошукової моделі; 9) проспект критеріїв побудови нормативної моделі⁹⁰. Кількість, обсяг і характер робочих документів визначаються метою і завданнями здійснюваного дослідження. Однак слід пам'ятати, що в усіх випадках – це одна з найбільш відповідальних і складних операцій.

2-й етап. Передбачає побудову вихідної (базової) моделі прогнозованого об'єкта методами системного аналізу. Одразу зазначимо, що в теорії системного аналізу використовується два підходи до аналізу і синтезу об'єктів прогнозування: 1) об'єктний підхід, що включає виділен-

ня підсистем шляхом поелементного поділу об'єктів на дрібніші й застосовується, як правило, до об'єктів, які мають складну структуру; 2) функціональний підхід, при застосуванні якого за основу структурного членування об'єкта береться функціональна ознака; застосовується, коли число первинних об'єктів, які складають об'єкт прогнозування, є незначним, але первинні об'єкти відзначаються складними характеристиками і взаємозв'язками, що передбачає виділення груп схожих функцій і дозволяє відслідковувати їх реалізацію поза залежністю від приналежності до тих чи інших первісних об'єктів⁹¹.

Побудова базової моделі розпочинається зі складання переліку можливих показників (індикатумів). При цьому застосовуються порівняльний аналіз аналогічних моделей, опитування експертів, вивчення відповідної наукової літератури, соціологічне опитування населення. Досвід засвідчує, що попередній перелік показників може нараховувати сотні або й тисячі одиниць. У процесі відбору необхідних показників з цього первісного переліку варто залишити лише кілька десятків, які найточніше відображають досліджуваний об'єкт.

Надалі у процесі підготовки базової моделі з кількісної інформації вибудовуються динамічні ряди індикаторів по кожному з визначених показників. З метою виявлення тенденцій предмета дослідження здійснюється аналіз динамічних рядів вихідної моделі. Після цього аналізу піддаються і самі виявлені тенденції, що дозволяє визначити прогнозний діагноз, тобто адекватність застосування наступних операцій. Кінцевим результатом даної процедури є створення зручної моделі предмета дослідження з коментарями до неї, які визначають порядок подальшої роботи.

3-й етап. Збір даних контексту прогнозування («прогнозного тла»). Контекст у даному випадку включає сукупність зовнішніх по відношенню до об'єкта прогнозування умов, значущих для вирішення його завдань. Так, скажімо, прогноз стабільності політичної системи передбачає вра-

хування прогнозів економічного розвитку на перспективу. Без цього найдетальніше дослідження внутрішніх рухів політичної системи може виявитись банальною утопією.

Кожний об'єкт, що піддається прогнозуванню, перебуває в певному середовищі, яке постійно змінюється й виступає по відношенню до нього як поєднання зовнішніх чинників. Саме тому базова модель не може бути адекватною меті й завданням дослідження, якщо вона не співвідноситься з аналогічною моделлю прогнозного тла. Процедура побудови цієї моделі в основному схожа на попередню. Особливість її полягає в необхідності врахування всього набору зовнішніх по відношенню до об'єкта прогнозування чинників — науково-технічних, демографічних, економічних, соціологічних, культурологічних, внутрішньо- і зовнішньополітичних.

Контекстуальні особливості передбачають урахування висновків фахівців, які не входять у групу, що безпосередньо здійснює прогнозування, оскільки індикаційне поле прогнозного тла є безмежним і з нього набагато важче вичленити необхідний мінімум індикатумів. Як правило, відбираються контекстуальні показники, які справляють найбільший вплив на динаміку показників профільної моделі. Наприклад, прогнозуючи можливість впровадження двопалатного парламенту в Україні, необхідно дослідити його переваги й недоліки в інших країнах, у першу чергу в Росії, Білорусі, інших постсоціалістичних країнах.

4-й етап. Побудова передмодельних сценаріїв, що включає екстраполяцію динамічних рядів показників на час попередження в прогнозі з метою створення орієнтовної основи наступних операцій. Побудова передмодельних сценаріїв передбачає формулювання проблем, які підлягають вирішенню у процесі здійснення прогнозу. На цьому етапі вираховуються максимально можливі відхилення тренду до умовного рубежу, за яким починається сфера завідомо нереального, фантастичного.

У сценарії фіксується поетапний опис послідовної трансформації об'єкта прогнозування, а також умов, за яких ці зміни будуть відбуватися. Особлива увага приділяється прив'язці подій до часу їхнього протікання. Отримані сценарії впорядковуються у взаємопов'язану сукупність і стають таким чином «системою сценаріїв – цілісним генералізованим спектром альтернативних шляхів розвитку події»⁹². Розвинена, відпрацьована система побудови сценаріїв отримала назву сценаріотехніки – сукупності методологічних правил, методичних прийомів і процедур по складанню прогнозних сценаріїв розвитку подій. Своєї повноти сценування подій набуває у грі, коли написані сценарії програються учасниками дослідження задля отримання більш повної і завершеної картини прогнозованої ситуації.

Прикладом побудови і подальшого застосування емпіричних показників для вивчення перспектив стабільності в ряді африканських країн може слугувати відповідний досвід колективу аналітиків Північно-Західного університету США кінця 70-х років ХХ ст. Доцільно навести декілька застосованих цим колективом рядів індексів та індикаторів⁹³.

*Індекси характеристики політичного процесу
(для країн, що розвиваються)*

1. Процент урядових постів, що їх займають військові.
2. Число конституційних змін з моменту незалежності.
3. Загальне число основних змін у структурі виконавчої влади.
4. Середнє число військових переворотів на рік.
5. Число політичних партій.
6. Зміни у представництві еліт (регіональних, політичних, етнічних, економічних, релігійних і т. д.) в державних органах.

Індикатори фінансового потенціалу режиму

1. Бюджет у відношенні до ВВП.

2. Зміни у співвідношенні доходів бюджету і ВВП.
3. Середньорічна швидкість зростання бюджетних доходів.
4. Співвідношення загальної суми податків, що надійшли до ВВП.
5. Співвідношення урядових позик і різних видів допомоги до ВВП.
6. Частка прямих податків у прибутках держави.
7. Зміна частки прямих податків у доходах держави.
8. Частка ВВП (чи бюджету), що витрачається на безоплатну освіту.

*Індикатори та індекси репресивного потенціалу
правлячих кіл*

1. Чисельність збройних сил.
2. Частка особового складу ВМС та ВПС до всієї чисельності збройних сил.
3. Темпи росту збройних сил.
4. Чисельність поліцейського корпусу.
5. Рівень участі військових і поліцейських у громадських безпорядках: число випадків і чисельність учасників.
6. Відношення обсягу воєнних витрат до ВВП.
7. Темпи росту воєнних витрат у постійних цінах.

5-й етап. Створення серії гіпотетичних (попередніх) пошукових моделей методами пошукового аналізу з конкретизацією мінімального, максимального і найбільш вірогідного значення. Сутність цієї процедури полягає в тому, що кінцевим результатом справді наукового прогнозу повинне бути не передбачення подій, а осмислення проблеми, яку слід вирішувати засобами управління. При цьому важливою складовою інтелектуальної роботи є аналіз альтернатив, який дозволить прийняти оптимальне рішення, підвищити рівень його об'єктивності та ефективності. Такий аналіз сприятиме визначенню діапазону (шкали) можливостей, в рамки якого вкладаються всі мислимі контури вирішення проблеми. При цьому важливо визначити

межі, за якими, з одного боку, втрачається реальність, а з другого — завідомо починається катастрофа.

6-й етап. Побудова серії гіпотетичних нормативних моделей згідно із заданими реальними нормами, ідеалами, цілями. Вихідною ланкою базової нормативної моделі є «дерево цілей», яке вибудовується шляхом поділу об'єкта пізнання на елементи, структури, ієрархічно пов'язані одне з одним. Кінцевим її продуктом є «дерево рішень». Важливою характеристикою для нормативного прогнозу є оптимізація моделі за рахунок визначення спочатку ідеального стану досліджуваного об'єкта, а потім з урахуванням його специфіки та конкретної суспільно-політичної обстановки. Слід враховувати те, що критерії оптимуму є похідними від наявної в даному суспільстві системи цінностей та можливостей їхнього втілення.

7-й етап. Оцінка достовірності і точності, а також обґрунтованості (верифікації) прогнозу методами опитування експертів. При цьому особливу увагу слід звертати на можливі негативні наслідки прийнятих рішень. Верифікація в зазначеному контексті означає сукупність критеріїв, способів і процедур, що дозволяють на основі багатобічного аналізу оцінювати якість одержуваного прогнозу. Для прогнозу важливою є не лише абсолютна верифікація, а й відносна (попередня) верифікація, яка дозволяє розвивати наукове дослідження і практично використовує його результати до настання абсолютної верифікації. По відношенню до прогнозу абсолютна верифікація можлива тільки після переходу періоду попередження з майбутнього в минуле.

Не можна вважати, що для кожної політичної проблеми, яка підлягає прогнозуванню, існує чітке поле експертного знання. Різні галузі можуть сповідувати різні підходи до одного і того ж питання. Спосіб, у який сформульовано проблему, тісно пов'язаний з тим, хто відповідатиме за цю політику і які ресурси внаслідок цього будуть скеровані на неї. Конкретна проблема політики, що стала

об'єктом прогнозування, може перевищувати розміри кола категорій експертів, які залучені до аналізу політики. Відповідно до цього, завдання політики «може полягати у тому, як мобілізувати різні види експертного знання, «розсіяні» навколо центральної теми, а не просто «свої, пов'язані з інституцією, що відповідає за цю галузь»⁹⁴.

Українські фахівці з економічного прогнозування на основі систематизації наявного досвіду сформулювали основні вимоги до критерію і процедури верифікації прогнозу:

1. Необхідність оцінки інформаційної якості опису об'єкта, процесу.

2. Дотримання принципу додаткового опису, тобто відповідності між зовнішнім і внутрішнім описом об'єкта, балансу між інформаційними і системними характеристиками.

3. Визначення ступеня пов'язаності об'єкта із зовнішнім середовищем, тобто характеру зв'язків між зовнішнім середовищем і об'єктом.

4. Оцінка критерію інтенсивності асиміляції, тобто ступеня «розмитості» опису об'єкта і напрямку його найбільш інтенсивного «розмиття».

5. Установлення ступеня агрегації і його впливу на точність опису об'єкта.

6. Наявність відповідності між точністю і повнотою опису об'єкта.

7. Оцінка статистичного взаємозв'язку між точністю і надійністю прогнозу для відповідної глибини інтервалу прогнозування⁹⁵.

8-й етап. Вироблення рекомендацій для рішень у сфері управління на основі співставлення пошукових і нормативних моделей. Цей етап засвідчує те, що прогноз слугує інформаційною базою для осіб, задіяних у сфері управління. Отже, робота над прогнозом не може вважатися завершеною без вироблення рекомендацій на основі співставлення пошукових і нормативних даних. Цю процедуру неприпустимо передовіряти замовнику, оскільки в

нього може виникнути бажання підігнати прогнозні дані під свої відомчі інтереси. Рекомендації повинні мати об'єктивний зміст.

Процедура вироблення зазначених рекомендацій передбачає розробку вірогідних сценаріїв стану об'єкта в разі реалізації запропонованих рекомендацій з обов'язковим визначенням як позитивних, так і негативних наслідків такої реалізації. Як правило, на цьому етапі готується попередній звіт про здійснене дослідження, який має включати документи, що засвідчують здійснення всіх попередніх процедур.

Рекомендації, які містяться в підсумкових документах здійсненого прогнозу, повинні співвідносити пропоновані дії з часовими й матеріальними ресурсами потенційних ініціаторів внутрішньо- чи зовнішньополітичної діяльності, що стосується прогнозованих об'єктів. Російська дослідниця К. Боришполець справедливо зазначає: «Бюджет, кадрове забезпечення, технічна оснащеність часто вислизають з поля зору дослідників, вихованих у традиціях академічної науки. Не завжди вдається належним чином враховувати і «людський вимір» дистанції між ідеально спланованим рішенням та його адміністративним втіленням. Хоча ступінь можливості виконання наукових рекомендацій у сфері суспільних відносин завжди відносний, надзвичайно важливим критерієм при її розробці повинна неодмінно виступати реалістичність передбачуваних дій»⁹⁶.

За результатами здійсненого прогнозу, як правило, вибудовується цілий ряд сценаріїв розвитку політичної ситуації. Однак їх не повинно бути занадто багато. Зазвичай, допускається до п'яти варіантів вірогідних змін політичної обстановки. Можливість сприйняття суб'єктами політики прогнозних рекомендацій суттєво підвищується, якщо сценарії супроводжуються конкретними пропозиціями здійснення послідовної, поетапної стратегії. Обґрунтування конкретних кроків суб'єкта політики посилює системні характеристики його політичної поведін-

ки і сприяє утриманню тактичної ініціативи. Важливими конкретизуючими сценарії позиціями слугують також оцінки ступеня політичного ризику.

Таким чином, для прогнозних висновків і рекомендацій, як і для будь-яких прикладних досліджень взагалі, важливими специфічними характеристиками виступають реалістичність, чіткість і визначеність.

9-й етап. Експертиза підготовленого прогнозу і рекомендацій та їх доробка з урахуванням обговорення; здача їх замовнику. Здаючи результати прогнозування замовнику, слід враховувати те, що ваші висновки можуть бути непопулярними на даний момент і не відповідати бажанням замовника. Однак робота прогнозиста чи відповідної аналітичної групи полягає в тому, щоб надавати правдиву інформацію.

У висновку, який є формалізованим результатом здійсненого прогнозу, щодо деяких поставлених завдань вдається отримати пряму та досить визначену відповідь, в інших випадках обмежуються лише припущеннями. Відповідно до цього, за визначенням А. Бароніна, по-перше, треба розуміти, які з моментів є найважливішими, а не концентрувати увагу одразу на багатьох. По-друге, висновок до здійсненого прогнозу потребує чіткого відображення в ньому: 1) послідовно описаних сприятливих та несприятливих чинників й оцінок результатів їхньої взаємодії; 2) порівняння властивостей об'єктів, які вивчаються, з відомими властивостями аналогічних об'єктів; 3) визначення верхніх і нижніх меж розвитку об'єкта з урахуванням постійних і тимчасових чинників⁹⁷.

Формалізація завершеного проекту передбачає творчий, але суворий, чіткий підхід до його змісту. Так, використовувана термінологія з арсеналу політичної науки, як відомо, відзначається багатозначністю тлумачень. Звідси дослідник, вживши на початку розробки певний політологічний термін у визначеному значенні, повинен притримуватися його до кінця. Водночас слід уникати аб-

страктних понять, таких, скажімо, як «перехідний період», «демократичний транзит», «соціальна трансформація», «модернізаційний синдром» та ін. Окрім того, небажано вживати складні смислові звороти, надавати текстові надмірно описового характеру. Слід уникати подвійної інтерпретації, жаргонних побутових слів і виразів, розпливчатих понять. «Лаконічність, простота і змістовна насиченість виразів мають стати постійним принципом стилістики аналітичних текстів»⁹⁸.

10-й етап. Співставлення матеріалів уже розробленого прогнозу з новими даними прогнозного контексту і започаткування нового циклу досліджень. Як відомо, політичне життя має властивість динамічно змінюватись. Що ж стосується процесу розробки прогнозів, то він часто потребує тривалого часу. Враховуючи зазначене, в разі зміни прогнозного контексту виникає необхідність започаткування нового циклу дослідження певного об'єкта. До того ж у політиці, що тісно пов'язана зі сферою управління, ми переважно маємо справу з об'єктами, які потребують постійного супроводження, уваги й передбачення соціальних наслідків їхнього впливу.

Відтак результат політичного прогнозування не може розглядатися лише з точки зору ступеня достовірності, точності прогнозу. Не менш важливо знати наскільки той чи інший прогноз сприяє підвищенню обґрунтованості, об'єктивності, ефективності розроблених на його основі рішень. Прогнозування «повинне бути таким же безперервним, як цілепокладання, планування, взагалі управління, підвищенню ефективності якого воно покликане служити»⁹⁹.

Попри всю безсумнівність необхідності здійснення прогнозів у сфері політики з точки зору досягнення реальних результатів, прогнозування не можна та й не треба абсолютизувати. Особливості способів розробки прогнозів накладають принципові обмеження на їх можливість. В діапазоні часу результативність і ефективність

здійснених прогнозів, як правило, обмежується 5–10 роками. Що стосується об'єктів дослідження, то слід пам'ятати, що далеко не всі вони в однаковій мірі піддаються прогнозним оцінкам. А отже, ми не погіршимо проти наукової істини, якщо наважимося повторити слідом за Пауло Коельо: «Майбутнє належить Богові, й лише він відкриває його за надзвичайних обставин». Але ж людина тому й людина, що вона постійно прагне до передбачення можливих наслідків своєї діяльності.